

УДК: 331.101.5:331.522:631.158

Васильєва О.О., к. ф.-м.н., доцент
Запорізький національний технічний
університет

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНЕ СЕРЕДОВИЩЕ ФОРМУВАННЯ ТРУДОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ

Васильєва О. О. Соціально-економічне середовище формування трудового потенціалу аграрних підприємств. Розглянуто вплив факторів соціально-економічного середовища на формування кількісних та якісних характеристик трудового потенціалу аграрних підприємств.

Васильєва Е. А. Социально-экономическая среда формирования трудового потенциала аграрных предприятий. Рассмотрено влияние факторов социально-экономической среды на формирование количественных и качественных характеристик трудового потенциала аграрных предприятий.

Vasylyeva O. Socio-economic formative environment of the labour potential of agricultural enterprises. The influence of socio-economic environment factors on the formation of quantitative and qualitative characteristics of the labors potential of agricultural enterprises was examined.

Постановка проблеми. Розвиток економіки України в умовах глобальної економічної системи вимагає створення адаптованих до ринкових умов аграрних формувань на основі використання сучасних інновацій з метою забезпечення виробництва конкурентоспроможної продукції, що гарантує продовольчу безпеку держави. Економічний потенціал підприємства визначається кількісними та якісними характеристиками наявних ресурсів: чисельністю та професійними якостями зайнятих, матеріальними запасами, фінансовими та нематеріальними ресурсами, інноваційними здібностями. Формування необхідного для мобілізації та ефективного використання інших ресурсів трудового потенціалу підприємства чи окремого працівника як сукупності певних якісних характеристик, відбувається в конкретному мікро- та макросередовищі, і ступінь впливу його чинників необхідно враховувати та прогнозувати.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам формування, відтворення, розвитку та використання трудового потенціалу присвячені численні наукові дослідження, результати яких викладені в монографіях О.М. Бородіної, І.В. Прокопи, О.Л. Попової, К.І. Якуби, дисертаційних дослідженнях С.Д. Лучик, Л.І. Михайлової, Т.І. Олійник, В.Г. Щербак, Е.А. Атаманюк, Н.І. Василенької, О.І. Замори, Л.М. Курбацької, О.І. Малецької, В.К. Міги, С.В. Тищенко. Питанням формування трудових ресурсів підприємств свої праці присвятили О.І. Амоша, Д.П. Богиня, О.А. Богуцький, О.А. Грішнова, В.С. Дієсперов, С.Т. Дуда, А.М. Колот, В.І. Копитко, М.К. Орлатий, П.Т. Саблук, О.М. Царенко та інші вчені. У той же час недостатньо розроблені питання щодо особливостей процесу формування трудового потенціалу аграрного сектору економіки в умовах сучасного соціально-економічного середовища, аспекти формування та розвитку трудового потенціалу як одного з важливих чинників конкурентоспроможності не визначені в системі управління сільськогосподарським підприємством.

Мета статті – обґрунтування необхідності врахування впливу компонентів соціально-економічного середовища на формування трудового потенціалу сільськогосподарських підприємств.

Виклад основного матеріалу. В центрі соціально-економічної системи знаходиться людина як виробник і споживач, як соціальна істота, яка проявляє свої якості та можливості лише в середовищі інших людей. Людина як продуктивна сила природно наділена фізіологічними особливостями до праці і набуває якісних властивостей (знання, вміння, навички), що в сукупності створює її трудовий потенціал, який реалізується в процесі праці [1, С. 31]. Тобто трудовий потенціал людини характеризує певні її можливості в галузі праці. В більш широкому розумінні трудовий потенціал можна розглядати як сукупність соціально-демографічних характеристик та якостей працездатного населення.

Трудовий потенціал підприємства являє собою трудову дієздатність колективу, ресурсні можливості у сфері праці, обумовлені статевовіковими параметрами, фізичними можливостями, освітніми та професійно-кваліфікаційними характеристиками персоналу підприємства [2, С. 158]. Виробничі можливості підприємства характеризує чисельність промислово-виробничого персоналу, збільшення виробництва екстенсивним шляхом відбувається саме за рахунок зростання чисельності персоналу. Основним фондом розвитку економіки, на думку С.Г. Струмиліна, є жива робоча сила країни чи народу [3, С. 37]. Скорочення або розширення цього фонду впливає на загальний темп розвитку економіки. Прикладом цього слугує стрімкий розвиток економіки Сполучених Штатів Америки, обумовлений значним приростом живої робочої сили в основному за рахунок міграції. Аграрне підприємство формується під впливом багатofакторного зовнішнього середовища, яке являє собою сукупність чинників прямої та опосередкованої дії. Чинниками прямої дії є споживачі, конкуренти, постачальники, а також інституціональні механізми. До чинників опосередкованої дії можна віднести політичну ситуацію в країні, міжнародні зв'язки, розвиток інновацій, соціально-економічні умови (демографічні, освіта, рівень зайнятості). На формування трудового потенціалу АПК впливає найбільш суттєво саме остання група чинників.

Поняття трудового потенціалу сільського населення можна розглядати як наявну та потенційну здатність сільського населення до розширення можливостей власного розвитку шляхом участі у виробництві товарів і послуг на основі продуктивного використання наявних, насамперед природних, ресурсів [4, С. 4].

Трудовий потенціал підприємства характеризується соціально-демографічними та виробничими компонентами, формування яких відбувається під впливом відповідних факторів зовнішнього середовища [2, С.158]. Так, здоров'я населення, що обумовлює кількісні та якісні параметри здатності до праці, характеризується тривалістю та якістю життя, розміром і часткою витрат на охорону здоров'я.

Деякі представники сучасної економічної науки вважають, що “носіями трудового потенціалу є лише працездатні громадяни” [5, С. 287]. Кількість працездатного населення України останнім часом постійно зменшується внаслідок спаду народжуваності, постаріння сільських жителів та їх депопуляцією. Скорочення народжуваності в селах та відтік молодих людей в міста, обумовлені відповідними факторами соціально-економічного середовища, призвели до скорочення кількості сільського населення працездатного віку за останні 10 років більш ніж на 22%. В селах України спостерігається надзвичайно високе демоекономічне навантаження, де кожний працездатний має утримувати більше, ніж одного непрацездатного. Так станом на 1 січня 2011 року демографічне навантаження на 1000 осіб працездатного віку в Україні складає 666 осіб, зокрема, у сільській місцевості – 780, у тому числі 307 особами молодшому за працездатний вік, 473 особами старшому за працездатний. Чисельність сільських жителів на початок 2011 року складає понад 14 млн. осіб (близько 31%), з них 11% – діти шкільного віку (6-16 років). Зменшення кількості працездатного сільського населення призвело до зниження економічних показників сільського господарства: скорочення виробництва основних видів сільськогосподарської продукції та зменшення площі землі в обробітку: за останні 20 років майже відбулось скорочення на 500 тис. га., у тому числі

посівні площі під цукрові буряки – втричі, під кормові культури – більш ніж в 4 рази. Протягом останніх 10 років кількість зайнятих у сільському господарстві постійно знижується на фоні зростання кількості зайнятих в торгівлі, операціях з нерухомим майном, в транспорті та зв'язку. Формування трудового потенціалу села в розрізі областей України характеризується значними відмінностями у демографічній ситуації. Так найбільше постаріння населення має місце в Чернігівській, Кіровоградській та Сумській областях, що може спричинити дефіцит висококваліфікованих молодих кадрів [6, С. 259]. Системне зменшення кількості сільського населення стає значною перешкодою для збереження та відтворення трудового потенціалу аграрних підприємств.

Ринкова трансформація сільської економіки, глобалізаційні та інтеграційні процеси негативно вплинули на зайнятість сільського населення та соціально-трудова відносини, зумовивши високий рівень прихованого безробіття, деінтелектуалізацію праці, вплив висококваліфікованої частини трудового потенціалу села. Найефективнішим способом економічного зростання сільського господарства, як й інших галузей економіки, є розвиток висококваліфікованої робочої сили, значущим чинником економічного зростання виступають знання, носієм яких є трудові ресурси (персонал) сільськогосподарських підприємств. Інтелектуальна складова трудового потенціалу формується під впливом науково-технічного прогресу, у тому числі рівень освіти характеризується середньою тривалістю навчання в розрахунку на одну людину, часткою витрат на освіту в державному бюджеті, доступністю.

Зростання продуктивності в сільському господарстві пов'язане з підвищенням сукупної продуктивності всіх факторів виробництва, що є результатом втілення ідей, винаходів, інновацій. Аграрне підприємство може ефективно працювати за умов наявності необхідного професійного і кваліфікаційного складу працівників, доцільної кадрової структури. На нашу думку, поняття «трудова потенціал» охоплює не тільки працездатне населення, а й тих, хто готується до ефективної трудової діяльності, а освітня компонента соціально-економічного середовища є одним з головних чинників якості трудового потенціалу. Приріст рівня освіти на один клас середньої школи забезпечує на 6% зростання раціоналізаторських пропозицій, скорочує час на засвоєння нових операцій [7, С. 243]. Останнім часом якість і рівень освіти сільської молоді погіршується, постійно збільшується частка сільського населення, яке має лише базову середню освіту. Така ситуація обумовлена низьким рівнем життя сільського населення, важким матеріальним становищем та незадовільним станом загальноосвітніх шкіл. Жителі сучасних українських сіл значно обмежені в можливості отримання якісної освіти: у 71% сіл відсутні дошкільні установи, 41% сіл не мають закладів соціально-культурного призначення, 50% сіл не забезпечені середніми навчальними закладами, що є наслідком низької народжуваності та міграції сільської молоді.

Низький рівень продуктивних сил, зайнятих в сільському господарстві України, обумовлений рівнем освіти персоналу аграрних підприємств: 73% зайнятих мають середню освіту, 15% - базову вищу освіту, і лише 12% зайнятих в аграрній сфері мають повну вищу освіту. Якість вищої освіти та знань, які отримують студенти в аграрних освітніх установах, не відповідає сучасним особливостям сільського розвитку.

Значна частина випускників аграрних вузів не прагне працювати в сільському господарстві, молоді фахівці шукають більш сприятливі умови використання свого людського капіталу. Безперервна освіта сільського населення має забезпечувати професійну компетентність у веденні аграрного виробництва, підготовку до роботи в нових умовах, забезпечувати знання про інновації у виробництві конкурентоспроможної сільськогосподарської продукції [8, с. 195]. Кількість працівників аграрних підприємств, які підвищили кваліфікацію, останні роки постійно зменшується: з 13,9 тисяч у 2008 році до 5300 в 2010 році. Трудова потенціал в сучасній економічній науці розглядається як самостійний об'єкт інновацій. Сьогодні залишається невирішеною проблема забезпечення інновацій в аграрній сфері трудовими і матеріальними ресурсами, а також ефективного їх

використання. У 2011 році в економіці України працювало 14895 докторів наук, всього 430 (2,9%) працювали в галузі сільськогосподарських наук, з них 182 - у віці понад 70 років. У 2010 році 168 організацій (13% від загальної кількості) виконували наукові та науково-технічні роботи для сільського господарства. У 2010 році зі сільськогосподарських спеціальностей навчалося 1113 аспірантів (3%) і 24 докторанта (1,5%). На фінансування наукових і науково-дослідних робіт сільськогосподарської галузі держава виділила у 2009 році 372 млн. грн., що складає 11% від загальної суми бюджетного фінансування. Значна частина інвестицій в науково-дослідні роботи була внесена з власних коштів (79 млн. грн.), позабюджетних фондів (16 млн. грн.), а також коштів замовників (20 млн. грн.) [9, с. 94]. Однією з найбільш важливих причин незначного впливу бюджетних витрат на активізацію інноваційної діяльності аграрних підприємств України є низька якість і недовикористання потенціалу інвестицій. Результати наукових досліджень не є конкурентоспроможними на міжнародному рівні, не орієнтовані на задоволення потреб вітчизняного аграрного виробництва. Суттєвою вадою сучасних вищих начальних закладів та професійно-технічних закладів сільськогосподарського профілю є недостатність взаємодії з аграрними підприємствами, що значно знижує актуальність науково-дослідних робіт [10, С. 40]. Система розповсюдження знань в аграрному секторі працює неефективно, установи системи сільськогосподарських досліджень мають надлишкові потужності з точки зору матеріальних, земельних та трудових ресурсів при низькій результативності діяльності.

Удосконалення існуючої інноваційної моделі розвитку сільського господарства, використовуючи стратегію нарощування власного науково-технічного потенціалу, підвищення ефективності матеріальних і людських ресурсів дозволять забезпечити приріст ВВП і стабільний розвиток агропромислового комплексу.

Якісні характеристики трудового потенціалу сільських працівників не змінюються так динамічно, як для жителів міст, оскільки історично обумовлені норми та принципи не піддаються суттєвому впливу глобалізації. Значний розрив рівня та умов життя міського та сільського населення інтенсифікував останнім часом міграцію сільського населення в міста, де більш доступними є заклади освіти, дитячі садки, заклади системи охорони здоров'я. Висока концентрація науково-освітнього потенціалу в містах виступає гарантом потенційної реалізації трудового потенціалу. Міграційні процеси у напрямі міст каталізуються й низькою мотивацією аграрної праці або взагалі її відсутністю: низькотехнологічні виробничі процеси аграрного виробництва на фоні низької заробітної плати.

Оплата праці, як складова соціально-економічного середовища, виступаючи критерієм матеріального добробуту, позитивно впливає на відтворення трудового ресурсного потенціалу. Заробітна плата нарахована в середньому одному штатному працівнику за серпень 2011 року становить по Україні – 2694 грн., а у сфері сільського господарства одна з найнижчих у економіці країни – 1891 грн. (в промисловості – 3233 грн.).

Група соціально-культурних чинників соціально-економічного середовища включає: благоустрій населених пунктів, забезпеченість закладами житлово-комунального господарства, побутового обслуговування, освіти, пасажирським транспортом, зв'язком, забезпечення закладами громадського харчування, відпочинку і спорту, дитячими закладами, охорони здоров'я і навколишнього середовища. На жаль, існуючий для сільської місцевості рівень зазначених компонент не задовольняє сучасним вимогам розвитку аграрних підприємств.

Таким чином, трудовий потенціал села формується в результаті взаємодії багатьох чинників соціально-економічного середовища, які реалізуються інститутами родини, моралі та релігії, психології, освіти, охорони здоров'я, права, ринку. Найбільш важливими є демографічні, економічні, соціальні, психофізіологічні, інтелектуальні чинники

відтворення, які є взаємозалежними та сприяють задоволенню первинних і вторинних потреб людей, гарантують безпеку їх праці та соціальний захист.

Формування та відтворення трудового потенціалу села в період поглиблення ринкових реформ детермінують потребу постійно враховувати специфіку трудового потенціалу сільського господарства та аналізувати фактори, що впливають на тенденції його трансформації. Такими особливостями визначено: деформацію усіх демографічних структур і процесів у сільській місцевості; зниження психофізіологічного потенціалу сільських працівників за рахунок зростання рівня захворюваності, інвалідності та смертності сільського населення; значне трудове навантаження, зумовлене зниженням рівня механізації у галузі сільського господарства, високим рівнем ручної праці, порушення санітарно-гігієнічних і техніко-організаційних умов праці; додаткове навантаження на сільських працівників роботою в особистих підсобних господарствах; сезонний характер виробництва, залежність від природно-кліматичних умов; низький рівень заробітної плати і доходів селян; зниження інтелектуального потенціалу селян. Відсутність системного механізму, який би забезпечив регулювання процесу відтворення трудового потенціалу села на всіх фазах з урахуванням сформованих особливостей, призвела до його поступової втрати. Тому виявлення та аналіз причин скорочення та деформації його структури є головною задачею збереження трудового потенціалу аграрних підприємств [11, С. 10].

Висновки. Таким чином, усе різноманіття чинників соціально-економічного середовища формування та розвитку трудового потенціалу може бути об'єднане у групи: економічні, демографічні, ринок праці, науково-технологічні, соціально-культурні. Ступінь впливу кожної із груп чинників не однакова, всі чинники знаходяться у стані взаємодії; зміна одного призводить до змін у всій системі. Необхідно проаналізувати усі ці чинники, а потім визначити їх вплив на діяльність конкретного підприємства.

Зусилля держави, керівників підприємств та підприємців необхідно сконцентрувати на створення відповідних умов зовнішнього та внутрішнього середовища для формування та розвитку якісного складу персоналу підприємств, створення ефективної системи мотивації. Для забезпечення соціально-економічної безпеки країни необхідні кардинальні зміни в демографічній, міграційній політиці держави, в сфері освіти, охорони здоров'я.

Сучасний стан економіки України потребує впровадження нової системи інноваційного розвитку "аграрна освіта – аграрна наука – аграрне виробництво" через виважене планування та прогнозування підготовки фахівців для аграрних підприємств, заходи профорієнтації, що спрямовані на вдосконалення системи набору студентів.

Список використаних джерел

1. Жибак М.М. Соціально-економічна сутність аграрного трудового потенціалу сільських територій / М.М. Жибак // Економічний аналіз. – 2009. – Випуск 4. – С. 31 – 36.
2. Дуда С.Т. Актуальність трудового потенціалу підприємства в сучасних умовах / С.Т. Дуда, К.О. Романченко // Науковий вісник НЛТУ України: Збірник науково-технічних праць. – Львів: РВВ НЛТУ України. - 2009. – Вип. 19.4. – С. 157 – 160.
3. Струмилин С.Г. Проблемы экономики труда / С.Г. Струмилин. – М.: Государственное издательство политической литературы, 1957. – 736 с.
4. Атаманюк Е.А. Використання трудового потенціалу сільського населення України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.00.07 «Демографія, економіка праці, соціальна економіка і політика» / Е.А. Атаманюк. - Київ, 2010. - 16 с.
5. Ровенська В.В. Трудовий потенціал підприємства: поняття, структура / В.В. Ровенська // Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності: Збірник наукових праць. – 2011. – Т.3. – С. 286 – 291.

6. Копитко В.І. Особливості формування та використання трудового потенціалу на селі (регіональний аспект) / В.І. Копитко // Науковий вісник НЛТУ України: Збірник науково-технічних праць. – Львів: РВВ НЛТУ України. – 2007. – Вип. 17.1. – С. 225 – 234.
7. Масленніков О.Ю. Трудовий потенціал підприємства, його формування та оцінювання / О.Ю. Масленніков, М.І. Фльорко // Науковий вісник НЛТУ України: Збірник науково-технічних праць. – Львів: РВВ НЛТУ України. – 2011. – Вип. 21.8. – С. 241 – 245.
8. Державна підтримка агросфери: еволюція, проблеми / О.М. Бородіна, С.В. Кирилюк, О.Л. Попова та ін.; За ред. д-ра екон. наук О.М. Бородіної; Ін-т екон. та прогнозів. НАНУ, – К., 2008. – 264 с.
9. Наукова та інноваційна діяльність в Україні. Статистичний збірник – К.: ДП «Інформаційно-видавничий центр Держстату України», 2011. – 282 с.
10. Карпенко В. Інтеграція освітньо-наукового і виробничого потенціалу аграрного сектору економіки Харківської області / В. Карпенко // Україна: аспекти праці. – 2012. - № 1. – С. 39 – 46.
11. Лучик С.Д. Механізм збереження трудового потенціалу села: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. екон. наук: спец. 08.00.07 «Демографія, економіка праці, соціальна економіка і політика» / С.Д. Лучик. - Донецьк, 2010. - 38 с.

Ключові слова: трудовий потенціал, аграрне підприємство, соціально-економічне середовище, сільське населення, освіта, інновації.

Ключевые слова: трудовой потенциал, аграрное предприятие, социально-экономическая среда, сельское население, образование, инновации.

Key words: labors potential, agricultural enterprise, social and economic environment, rural population, education, innovation.

УДК 336.225.2

Vetsepura N.V., CSc

Донецький державний університет управління

Prokofieva S. V., CSc

Донецький університет економіки та права

IMPROVEMENT OF MANAGEMENT OF HUMAN RESOURCES SYSTEM BY DEVELOPMENT OF LABOUR MOTIVATION IN BODIES OF STATE TAX SERVICE OF UKRAINE

Vetsepura N., Prokofieva S. Improvement of management of human resources system by development of labour motivation in bodies of state tax service of Ukraine The article is devoted to the analysis of a current state of management by manpower in bodies of the state tax services of Ukraine and development of the basic directions of overcoming of negative tendencies in their work for the purpose of effective mobilization of means in budgets of all levels.

Вецепура Н. В., Прокоф'єва С. В. Вдосконалення системи управління персоналом шляхом розвитку трудової мотивації в органах ДПС України. Стаття присвячена аналізу сучасного стану управління персоналом в установах ДПС України і виробленню основних напрямків подолання негативних тенденцій в їх роботі з метою мобілізації коштів до бюджету всіх рівнів.

Вецепура Н. В., Прокоф'єва С. В. Усовершенствование системы управления